

ТЕМА: РОЗШИРЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ УКРАЇНИ У СКЛАДІ СРСР

Посилення української номенклатури

Відхід радянського керівництва від терористичних методів державного управління відбився на відносинах московського центру із союзними республіками. Адже офіційна критика Сталіна, розгорнута в СРСР після його смерті, включала також критику його національно-державної політики. А це, в свою чергу, передбачало певні зміни у цій політиці. Частина повноважень центру переходила до союзних республік. Внаслідок цього їхнє становище у складі СРСР стало змінюватися. Особливо відчутно ці зміни торкнулися Української РСР – найбільшої після Російської Федерації союзної республіки СРСР. Але оскільки СРСР не був демократичною державою, перерозподіл повноважень між центром і Україною виявився, перш за все, у зміцненні позицій української правлячої еліти, а не в розширенні національних прав українського народу. Викликано це було цілим рядом обставин.

По-перше, українська номенклатура мала унікальний досвід управління, вирішення широкомасштабних проблем і контролю величезних мас людей в різноманітних ситуаціях, у тому числі в умовах війни і повоєнної відбудови. Пересічний вищий урядовець України мав більший обсяг повноважень і відповідальності, ніж його колега в інших союзних республіках СРСР (крім Російської Федерації).

По-друге, М. Хрущов був щиро переконаний, що більші повно-важення національних кадрів жодною мірою не загрожують стабільності СРСР, а будуть сприяти поліпшенню його економічного становища, а значить і могутності держави в цілому. Адже контрольні функції, «останнє слово» залишалися за центром.

По-третє, без підтримки партійно-державної еліти України піднятися до верхівки влади в СРСР, а потім утриматися там було дуже важко. Щоб заручитися цією підтримкою, Хрущов був готовий на серйозні поступки своїм колегам в Україні.

Ця політична лінія стала проявлятися зразу ж після смерті Сталіна, коли на найвищих керівних посадах, які традиційно займали росіяни, з'явилися українці. Якщо напередодні війни росіяни становили 2/3 зайнятих на роботі у центральних державних і партійних установах УРСР, то в середині 50-х років 2/3 становили вже українці. Ця тенденція збереглася і у наступні роки і охопила усі щаблі партійно-державного і господарського апарату України.

Водночас усе більше й більше вихідців з України стало з'являтися на найвищих посадах у Москві – в ЦК КПРС, союзному уряді, серед військових, в органах державної безпеки. У 1957 р. після розгрому так званої антипартійної групи Молотова–Маленкова–Кагановича О.Кириченко з посади першого секретаря ЦК КПУ переводиться до Москви на посаду секретаря ЦК КПРС. В Україні вищу партійну посаду замість вибулого О. Кириченка займає М. Підгорний, також протеже М. Хрущова. Проте О. Кириченко не зумів втриматися в незвичних умовах московських інтриг. Оточення Хрущова дратувала «владна сверблячка» колишнього лідера Компартії України, який вважав себе другою особою в партії. У 1960 р. його було увільнено від посади секретаря ЦК і призначено першим секретарем Ростовського обкому партії.

У 1963 р. Хрущов робить черговий крок для зміцнення за рахунок українських кадрів своїх позицій у Москві. До столиці було, переведено першого секретаря ЦК КПУ М.Підгорного, а на його місце обирається П. Шелест.

Історики підраховували, що в останні роки перебування Хрущова при владі половина складу президії ЦК КПРС (де, як правило приймалися найважливіші рішення) були так чи інакше пов'язані з Україною. Хрущов добре їх знав і вважав, що вони будуть його вірною опорою у Москві. Це Л. Брежнєв, А. Кириленко, М. Підгорний, Д. Полянський і сам М. Хрущов. Ніколи на верхівці правлячої партійної піраміди не було такої концентрації вихідців з України, як за Хрущова.

Розширення повноважень України

Зміцніла республіканська еліта одержала ряд нових повноважень, про які за Сталіна вона не могла навіть мріяти. Особливо важливими були повноваження у сфері економічного життя.

У 1957 р. була здійснена спроба докорінної реорганізації органів управління промисловістю і будівництвом. Ліквідуються галузеві міністерства, що контролювали основні галузі промисловості – як республіканські, так і союзні – і замість них створюються територіальні органи управління – Ради народного господарства (раднаргоспи). Відповідне рішення в республіці прийняла сесія Верховної Ради УРСР у червні 1957 р., після чого було створено 11 економічних адміністративних районів, почали діяти раднаргоспи. Ця реформа підривала майже повний контроль центру над економікою України. Тепер усі підприємства в регіонах керувалися раднаргоспами, які, у свою чергу, перебували в підпорядкуванні Ради Міністрів УРСР. Функції планування та контролю над усією українською економікою рішенням ЦК КПУ було передано Держплану УРСР. Це рішення вважається найбільшим проявом економічного автономізму Компартії України за сорок років існування в Україні радянської влади.

Позитивне значення мало деяке розширення прав союзних республік у адміністративно-політичній сфері. У відання республіки, республіканських органів влади передавалися питання адміністративно-територіального устрою, районування, віднесення міст до обласного, республіканського підпорядкування. До їхньої компетенції належало прийняття цивільного, кримінального і процесуального кодексів, розроблення законодавства про судоустрій та судочинство. Розширювались права республіки у формуванні свого бюджету, питаннях матеріально-технічного постачання, збуту продукції.

Усі ці зміни у статусі Української РСР у складі СРСР історики характеризують як «відродження контрольованого автономізму».

Однак на становищі населення України ці зміни майже не відбилися. Якщо представники української еліти інколи й виступали на захист української промисловості чи культури й мови від русифікаторського тиску центральних відомств, то робили це нерішуче, непослідовно. Номенклатура керувалася власними інтересами і скористалася сприятливим для себе розвитком подій для їх найширшого задоволення.

До того ж, зазначені новації не змінили унітарного характеру СРСР. Економічний і політичний суверенітет республіки залишався формальним, декларативним. У реальному житті навіть питання, що належали до компетенції республіки, узгоджувалися з центром (як говорили: з ним «раділись»), що було обов'язковою нормою).

Україна і усунення М.С. Хрущова

Вдячна українська номенклатура на всі лади вихваляла М. Хрущова. Вона відчувала, що побудований за ієрархічним принципом партійно-державний апарат СРСР, а відповідно і УРСР, не може ефективно функціонувати без всесильного вождя. На цю роль, при потуранні можновладців усіх рангів, висувався сам ініціатор розвінчання культу особи Й. Сталіна – М. Хрущов. Особливо завзято вихваляли його керівники Компартії України. Наприклад, у доповіді ЦК КПУ на XXI з'їзді КП України 1960 р. Хрущов характеризувався як «видатний державний діяч, великий гуманіст, невтомний організатор і трудівник, вірний більшовик-ленінець». Свого часу подібними оцінками рясніли промови на адресу самого Й. Сталіна, «вождя і вчителя всіх трудящих», «вірного керманіча партії і радянської держави».

Але з часом у діях М. Хрущова стали проявлятися риси, які викликали незадоволення номенклатури. Імпульсивність, непрогнозованість керівника партії і держави, скорочення армії апаратників, постійні розмови про демократизацію суспільства викликали роздратування в середовищі партійно-державної еліти, хоча Хрущов твердо стояв на позиціях збереження повного й необмеженого контролю КПРС суспільством.

Розчарування наростало і в середовищі інтелігенції, яка чекала глибинних демократичних перетворень, демонтажу тоталітарної системи, а стала свідком незграбної спроби її осучаснення, модернізації.

Фатальним для М.Хрущова став провал його спроб домогтися істотного підвищення інтенсивності господарювання, життєвого рівня народу. Замість цього уряд змушений був провести в 1961 р. грошову реформу, зменшити асигнування на виробництво товарів народного споживання.

Були підвищені ціни на м'ясо, масло та інші продукти, що викликало обурення. У Новочеркаську влітку 1962 р. відбулися страйки і масова демонстрація робітників, котру було розстріляно військами.

Робітничі виступи відбулися і в Україні: у Краматорську, Черкасах, Харкові, Києві та інших містах. Вони були нетривалими і закінчувалися після втручання партійних і державних органів, які оголошували догани керівникам підприємств або зміщали їх з роботи. Але в Донецьку і Жданові справа дійшла до демонстрацій і страйків.

Невдоволення ще більше посилилося у 1963 р., коли внаслідок неврожаю і саботажу антихрущовської опозиції в країні почалися серйозні труднощі з продовольством.

В Одесі робітники відмовилися вантажити масло, яке як «братерську допомогу» планувалося відправити на Кубу. Справжні робітничі заворушення відбулися у Кривому Розі, де на цілий тиждень було введено воєнний стан. Прагнучи нормалізувати ситуацію, радянське керівництво у 1963 р. вперше провело значні закупівлі зерна за кордоном.

Робітничі виступи викликали особливу занепокоєність номенклатури. Але не лише вони. Нескінченні реорганізації, особисті прорахунки в питаннях внутрішньої й зовнішньої політики, грубощі й нетактовність (Радянський Союз був оштрафований на велику суму за те, що під час виступу в ООН М. Хрущов у збудженні зняв черевик і став гамселити ним по трибуні) призвели до організації змови проти першого секретаря ЦК КПРС.

Змова виникла на найвищому рівні. За усунення Хрущова виступив навіть М. Підгорний, якого в 1963 р. Хрущов призначив на відповідальну роботу у Москві, а також П. Шелест – з 1963 р. перший секретар ЦК Компартії України та інші члени партійної еліти. Рішенням жовтневого пленуму ЦК КПРС 1964 р. М. Хрущова було знято з посади першого секретаря ЦК КПРС і Голови Ради Міністрів СРСР. То був фактично перший в історії випадок усунення від влади вищої посадової особи в партії й державі. Першим секретарем ЦК КПРС обрано вихідця з України Л. Брежнева. На посаду Голови Ради Міністрів було рекомендовано О. Косигіна.